

Мирослав Д. ПЕШИЋ*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

Божица Б. МЛАДЕНОВИЋ*

Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за историју
Ниш

КРИЗА ПАРЛАМЕНТАРНОГ СИСТЕМА У КРАЉЕВИНИ СРБИЈИ ОД 1892. ДО 1894. ГОДИНЕ**

Анстракт: У раду је приказана криза парламентарног система у Краљевини Србији од 1892. до 1894. године. Тешка политичка криза настала после образовања мањинске либералне владе Јована Авакумовића¹

* miroslav.pesic@filfak.ni.ac.rs

* bozica.mladenovic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројектима Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Модернизација западног Балкана* (Ев. бр. 177009) и *Од Универзалних царстава ка националним државама. Друштвене и политичке промене на Балкану* (Ев. бр.177030).

¹ Јован Авакумовић је након избора Јована Ристића на место првог намесника 1889. године постао вођа Либералне странке. Успео је да учврсти организацију странке и знатно повећа њену популарност. Током 1892–1893. био је на челу Владе и Министарства иностраних дела, да би након доласка краља Александра Обреновића на власт повео опозицију против његовог режима. После Ристићеве смрти 1899. поново долази на чело Либералне странке. После Мајског преврата 1903. два пута је веома кратко био на челу Владе и након тога се повукао из политике. (Р. Љушић, *Владе Србије 1805–2005*, Београд 2005, 171).

августа 1892. године озбиљно је угрозила парламентарни режим владавине. Оштре унутрашње политичке борбе праћене низом државних удара јасно потврђују тежњу ка личној власти младог монарха, који се тешко могао помирити са политичком доминацијом Радикалне странке. Краљ Александар Обреновић био је у сталној борби против тежњи Радикалне странке да уз помоћ Народне скупштине права владара што је могуће више ограничи.²

Кључне речи: парламентаризам, Радикална странка, Намесништво, Никола Пашић, краљ Александар Обреновић.

Увод

Устав из 1888. године створио је услове за увођење парламентарне владе у Краљевини Србији, која ће бити на власти све док ужива поверење скупштинске већине. По томе се он битно разликовао од Устава из 1869. године, који је владару остављао могућност избора министара, док се Скупштина бавила законодавним питањима, али није имала право законодавне иницијативе, већ само да изјављује жеље.³ Нови Устав је завео владавину скупштинске већине, ограничавајући право владару да упркос већини у Народној скупштини мандат за састав владе повери неком послушном чиновнику који је за свој рад одговарао кнезу, а не Скупштини. Народна скупштина је добила право законодавне иницијативе, њена права су знатно оснажена, па је у погледу законодавства постала равноправан чинилац с владарем.⁴ Након доношења Устава, краљ Милан је марта 1889. године абдицирао у корист свог малолетног сина Александра. На основу члана 70 Устава образовано је трочлано Намесништво⁵, које су чинили: два генерала, Јован Белимарковић и Коста Протић и вођа

² Сви датуми у основном тексту дати су према новом календару, осим ако није другачије наглашено.

³ С. Јовановић, *Влада Милана Обреновића*, књ. 2, Београд 1990, 348.

⁴ Исти, *Наше уставно питање у XIX веку*, Српски књижевни гласник, књ. XIV (1905) 589–590.

⁵ Намесништво је орган који привремено врши владалачку власт у случају када је владар спречен да је обавља или је малолетан. То је установа коју по правилу чини више чланова (најчешће три). Институцију Намесништва предвиђали су сви српски уставни осим онога из 1838. године (М. Јовичић, *Лексикон српске уставности 1804–1918*, Београд 1999, 135).

Либералне странке Јован Ристић. Примена парламентаризма је на тај начин припала либералном Намесништву, које је заступало малолетног краља и Радикалној странци, која је у односу на друге две, Либералну и Напредну имала огромну надмоћ у бирачком телу. Поштујући принцип скупштинске већине, Намесништво је мандат за састав владе поверило најјачој Радикалној странци, која је за време трајања Намесништва имала две владе умереног радикала Саве Грујића (1889/80. и 1890/91) и две владе председника Народне радикалне странке Николе Пашића (1891–1892), што је укупно износило три године и седам месеци на власти. Влада скупштинске већине коју је успоставио Устав из 1888. године „постала је главни носилац свих послова у земљи после марта 1889. године“. Радикали су радили на томе да што више ограниче улогу представника круне у власти, док је Намесништво чинило све не би ли ономогућило већинску владу, тј. владу најјаче странке.⁶ Не треба занемарити ни улогу Намесништва у овом кратком трајању парламентарног режима, јер упркос томе што је признало власт Радикалне странке као најјаче политичке партије, оно је активно учествовало у образовању владе „дајући тако парламентарном систему дуалистички карактер“.⁷ Међутим, иако је Намесништво по Уставу⁸ имало велика овлашћења у сфери законодавне и извршне власти, оно у пракси није успело да се избори за своја уставна права. У свим областима државног живота, радикали су након доласка на власт поставили своје партијске послушнике. Због огромне подршке коју је Радикална странка имала у бирачком телу земље, равнотежа између заступника круне, с једне, и Скупштине, с друге стране, се није могла постићи. Следећи политику страначког врха, радикалске владе су се трудиле да што више умање улогу Намесништва у власти. У неколико чланака под називом *Неодговорност намесништва и одговорност владе* објављених у *Одјеку*, радикали су настојали да докажу да су главни стуб

⁶ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894). Проблеми и посебности политичког развоја*, Београдски историјски гласник 1 (2010) 141–142.

⁷ Олга Поповић-Обрадовић, *Парламентаризам у Србији 1903–1914. године*, Београд 2008, 93.

⁸ По Уставу овлашћења Намесништва су била велика, нарочито у погледу законодавне и извршне власти. Намесници су као вршиоци краљеве власти имали право да постављају све чиновнике. „Краљ поставља све државне чиновнике. У његово име и под његовим врховним надзором врше своју власт сва земаљска надлештва 2 (чл. 45). Уместо краља имали су искључиво право потврђивања и проглашавања закона, јер „никакав закон не може важити докле га краљ не прогласи“ (*Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988, 111).

„праве“ уставности и парламентаризма одговорне владе и да народ треба да захтева од владе да му положи рачун, а не од Намесништва, које је по уставу „неодговорно“. По уставним одредбама, Намесништво и владар су имали иста овлашћења, само што прво није имало атрибут неприкосновености. Против оваквих тенденција најпре су се побунили намесници, а касније и сам краљ, чиме је функционисање парламентарног система било озбиљно угрожено.⁹

Смрћу једног од намесника, генерала Косте Протића у јуну 1892. године поставило се питање избора трећег намесника.¹⁰ Око овог питања изродила се озбиљна политичка криза која је претила да озбиљно угрози „млади и неутврђени“ парламентарни режим. Председник владе Никола Пашић био је најозбиљнији кандидат за место намесника.¹¹ Коста Таушановић, министар народне привреде у првој Пашићевој влади је предлагао да Главни одбор усвоји владин предлог о сазиву Ванредне Народне скупштине која би изабрала намесника „па макар он довео и до оставке кабинета“. Остали чланови одбора су се надали да ће оставка Пашићевог кабинета присилити Јована Ристића на попуштање, али да он неће смети да је прими. Једино је Димитрије Катић, председник Народне скупштине саветовао да се питање избора намесника одложи до 13. новембра 1892. године када се Скупштина састајала у редовни сазив. „Кад сте могли до сада да чекате“, говорио је Катић, „можете причекати још и за ова три остала месеца.“ Осим Катића, сви остали чланови Главног одбора странке усвојили су владин предлог о сазиву Ванредне Народне скупштине.¹² Намесништво није прихватило овај предлог који им је стигао са последње седнице Пашићеве владе, одржане 20. августа 1892. године. Ристићев биограф Бранко Петровић наводи да му је Ристић после седнице изјавио следеће: „Овако се више не може, морамо кидати са радикалима. Они у самој почетку нису схватили свој задатак, да о

⁹ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 142.

¹⁰ Чланом 71 Устава из 1888. године било је предвиђено да у случају смрти једног од члана Намесништва друга двојица намесника врше власт до првог сазива Народне скупштине која је бирала трећег намесника (*Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, 114).

¹¹ Р. Љушић, *нав. дело*, 169; С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 150; М. Војводић, *Прва и друга влада Николе Пашића (1891–1892)*, Никола Пашић – живот и дело : зборник радова, Београд 1997, 123–124.

¹² Архив Српске академије наука и уметности (даље: АСАНУ), бр. 14556/9, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 7–8.

интересима земље и не говорим. Хоће све, а то им се не сме дати.“¹³ Проблем је био у томе што Намесништво није хтело да удовољи Пашићевим амбицијама да он буде трећи намесник, јер би се његовим избором ојачала власт радикала и нарушила равнотежа власти између Намесништва и владе.¹⁴ Одбијање Ристића да прихвати владин предлог о неопходности сазивања Ванредне Скупштине довело је до оставке Пашићеве владе, коју је Намесништво прихватило. Нову владу је 21. августа образовао Јован Авакумовић, који је после одласка Јована Ристића на место првог намесника постао вођа Либералне странке.¹⁵ Пашић наводи да му је Ристић једном приликом рекао да можда не би било пада његове владе да радикали нису изашли са „предлогом о сазиву Скупштине и да су могли дати гаранције да се неће нека неподесна личност изабрати.“¹⁶ Слободан Јовановић истиче да је можда и случајност допринела раскиду између Намесништва и радикалске владе, јер када је било покренуто питање о сазивању Ванредне скупштине, руски посланик Персијани, чије је савете Пашић слушао, налазио се ван Србије. Персијани је био присталица сарадње између Ристића и радикала и да се налазио у Београду вероватно би наговорио Пашића на попуштање Намесништву. Ристић и Пашић, истиче Јовановић „остављени без посредника и њихова властољубља сударена једно о друго, изазвали су кризу од 9. августа.“¹⁷ Персијани је у разговору са Милованом Миловановићем, истакнутим радикалом и професором права нагласио да Ристић није желео Пашића у Намесништво, због његове велике

¹³ Б. Петровић, *Јован Ристић, биографске и мемоарске белешке*, Београд 1912, 185–186.

¹⁴ М. Војводић, *нав. дело*, 124.

¹⁵ В. Маријан, *Влада Јована Ђ. Авакумовића. Покушај сузбијања радикализма у Србији крајем XIX века*, Београд 1996, 15; Председник Владе и министар иностраних дела постао је Јован Авакумовић, министар унутрашњих дела Стојан Д. Рибарац, министар правде Живојин Величковић, министар финансија Димитрије Стојановић, министар просвете и црквених дела Јован Бошковић до 26. децембра 1892/7. јануара 1893, а касније заступа Коста Алковић до 4/16. јануара 1893. године, а до краја владе министарство је водио Јован Ђорђевић, министар војни Антоније Богићевић, министар грађевина Коста Алковић, до 8/20. марта 1893. године, а касније заступа Димитрије Стојановић и министар народне привреде Светозар Гвоздић, до 8/20. марта 1893. године, а затим Велизар Кундовић (Р. Љушић, *нав. дело*, 171).

¹⁶ Архив Србије (даље: АС), фонд Николе Пашића, кутија III, бр. 146, 15/27. новембар 1892, Београд, Пашићева белешка о разговору са Јованом Ристићем.

¹⁷ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, Београд 1990, 170–171.

популарности која би њега „бацила у засенак“. По његовом мишљењу, за Пашића би било боље да остане шеф странке и председник Владе, а да неко други „у кога би и Пашић имао поверење“ постане намесник. Споразум са Ристићем, истиче Персијани био би могућ само ако би Пашић пристао да се за намесника именује неки други члан Радикалне странке.¹⁸

О оставци Пашићеве владе у радикалском листу *Одјек*, речено је да је радикалски кабинет поднео оставку „пошто му није уважен предлог о сазиву Народне скупштине у ванредни сазив за решење новог трговинског уговора и избора трећег намесника.“¹⁹ Од 21. августа када је Влада Николе Пашића поднела оставку па до одржавања Главног скупа Радикалне странке у Алексинцу 4. септембра 1892. године, радикали су одржали неколико локалних партијских скупова на којима су страначки прваци оштро критиковали одлуку Намесништва да мандат за састав нове владе повери мањинској Либералној странци Јована Авакумовића. Тако је, на пример, на месном збору Радикалне странке у Београду, одржаном 25. августа 1892. године, истакнути радикал Коста Таушановић изјавио да је формирање либералне владе на челу са Јованом Авакумовићем у супротности са основним парламентарним начелом владе скупштинске већине. „Заборављајући на обзире парламентарности“, истиче Таушановић „и на високе захтеве морала и уставности они бацају битне интересе земаљске у вртлог недогледних трзавица и партијских страсти, од кога ће ако Бог да, углед земље и уставност изаћи неосиромашена.“²⁰ На партијском збору у Крушевцу радикалски посланик Михајло Поповић је изјавио „да је до 9. августа на управи била чисто народна влада“, чији су чланови уживали народно поверење, а да су „данас дошли на Владу људи, који једва имају 15 посланика у Скупштини“. Сличне изјаве могле су се чути и на осталим партијским скуповима широм Србије. У Пожаревцу је на партијском збору, одржаном 27. августа усвојена резолуција којом је поступак Намесништва оцењен као „неправилан“, јер је „насрнуо на дух уставности и на парламентарни ред и изазвао трзавице у земљи онда, када су јој ред и мир најнужнији“.²¹

Главни одбор Радикалне странке је у свом саопштењу посебно нагласио да је Пашићева влада поднела оставку „држећи се строго

¹⁸ АС, Хартије Милована Миловановића, несређена грађа, разговор Милана Миловановића са Александром Ивановичем Персијанијем, руским послаником у Београду, 23. септембра/5. октобра 1892. године.

¹⁹ *Одјек*, бр.174 (12/24. август 1892).

²⁰ *Одјек*, бр.177 (15/27. август 1892).

²¹ *Одјек*, бр. 179 (18/30. август 1892).

уставности и оног уставног духа, који је у Србији уставом оживео“. Даље се у саопштењу наводи да су намесници Ристић и Белимарковић бржебоље поверили мандат за састав нове Владе „људима из странке која једва 15 посланика у Скупштини има, а и не потражив мишљење о том председништву Скупштине“. ²² У свом говору на Главној скупштини, одржаној 4. септембра 1892. године у Алексинцу, Никола Пашић је истакао да нови Устав без парламентарног политичког система „не може доносити благотворне последице по правилни и сигурни народни развитак и напредак /.../ и да сва тежина његова, сва гаранција, коју он даје народу састоји се у томе што се по духу његовом морају позивати на управу земаљску они људи, који за собом имају несумњиву већину у Народном представништву“. Пашић даље истиче да је либерална Влада Јована Авакумовића дошла на власт супротно парламентарном начину владавине и да је на тај начин „примила на себе одговорност за све оне последице, које ће отуда доћи“. ²³ После Пашића на скупу су говорили Стојан Протић, члан Главног одбора странке који је прочитао извештај одбора о раду странке у претходној години, народни посланици Милан Ђурић и Милија Миловановић. Посебно је занимљив говор Милије Миловановића, који је навео да је „Радикална странка доста грешила, што је сувише попустила. /.../ Намесништво нам је голему услугу указало, давши нам прилику, да све наше диференције нагладимо, и да заједнички, као један човек у борбу ступимо.“ Годишња скупштина је донела одлуку да Пашић буде кандидат за намесника, и да Пера Велимировић, министар грађевина у Пашићевој влади, образује нови кабинет. ²⁴ Изасланици су једногласно усвојили резолуцију у којој је истакнуто да годишња Скупштина у потпуности одобрава одлуку Владе да поднесе оставку и да је „Главни скуп поздравља с уверењем да је она пала у наручје народу, и да ужива народно поверење, да је образовање либералне владе која се ослања на врло незнатну мањину у народном представништву потпуно противно парламентарном реду“, да сву одговорност за учињено дело сносе они „који су се усудили примити владу противно вољи народној, надлежно исказаној у слободним изборима“. ²⁵

²² В. Казимировић, *Никола Пашић и његово доба 1845–1926*, књ. 1, Београд 1990, 523.

²³ Ђ. Станковић, *Сто говора Николе Пашића. Вештина говорништва државника*, књ. 1, Београд 2007, 177–181.

²⁴ *Одјек*, бр. 194 (4/16. септембар 1892).

²⁵ В. Казимировић, *нав. дело*, 523; Ж. Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, књ. 3, Београд 1924, 144; *Слобода*, бр. 88 (26. август/7. септембар 1892).

На Главном скупу су донекле изглађени односи између руководства странке и страначких првака из унутрашњости земље, који су критиковали Пашића за непоштовање страначког програма и захтевали већу заступљеност у Главни одбор странке. Намесништво је било добро обавештено о сукобима у вођству Радикалне странке. Захваљујући извештајима министра правде у Пашићевој влади Михаила Ђорђевића намесници су знали да Пашић није био у потпуности сигуран у опстанак своје владе и да је страховао да на збору у Алексинцу не буде збачен са функције председника Главног одбора странке. Осим Пашића „и други министри су страховали да изађу пред збор алексиначки. Министар Андра Ђорђевић први је подигао глас, да се Влада уклони ма под каквим изговором. Њему се ускоро придружио и министар унутрашњих дела у другој Пашићевој влади Светозар Милосављевић из својих разлога.“²⁶ Свестан ситуације у којој се нашао, Пашић на изненађење присутних није кренуо у оштар напад на оне који су желели да га смене, већ је одлучио да незадовољне страначке прваке из унутрашњости умири на тај начин што ће их предложити за чланове Главног одбора странке. На Пашићев подстрек, Главни скуп је изабрао Ранка Тајсића, познатог радикала из Драгачева и свештеника Милоја Барјактаревића из Крагујевца у Главни одбор странке и тиме у великој мери допринео стишавању страсти у руководству Радикалне странке. Може се слободно рећи да је у том тренутку било обновљено јединство странке.²⁷ На другој страни у саопштењу Главног одбора Народне либералне странке посебно је наглашено да су разлози којима се Радикална странка руководила, захтевајући сазивање Ванредне Народне скупштине „привидни“, јер се трећи намесник није могао изабрати на уставан начин у ванредном сазиву Народне скупштине. Радикали су намеравали, истиче се у саопштењу, да им „Народна скупштина и повреда Устава и државни интереси послуже да се среде међусобни одношаји /.../ да се отклони раздор који је овладао у редовима њених првака, да се избегне олуја, која се могла свалити на главу Пашићева кабинета на главном партијском збору, који је већ био сазват за 23. август“. Авакумовићеву владу либерали су представљали као крај „злоупотребама власти, крај пљачки државнога и општинског имања, крај распикућству и партијској обести, обуставу државнога растројства“.²⁸

²⁶ АСАНУ, бр. 14556/9, Заоставштина Драгослава Страњаковића, Дворска завера у Београду 1. април 1893, куцани текст, 7, 11.

²⁷ *Одјек*, бр. 194 (4/16. септембар 1892).

²⁸ *Српска застава*, бр. 142 (3/15. новембар 1892).

Јован Ристић је у писму краљу Милану од 7. септембра 1892. године истакао да се у Радикалној странци неколико месеци после формирања Пашићеве владе „развила опозиција“, која је желела Пашићеву смену. „Упоредо са опозицијом“, истиче Ристић „развијала се и Карађорђевићка струја. Пашића су кривили да не врши програм радикални, али у ствари, он им је био крив, што ништа не чини за преврат.“ Да би лакше изашао на крај са опозицијом на Годишњем збору странке у Алексинцу 4. септембра 1892. године, Пашић је захтевао од Намесништва да сазове Ванредну Народну скупштину, која би изабрала трећег намесника. „Он се надао да би избор пао на њега, те да се лако ослободи збора Алексиначког.“²⁹

Један од главних задатака Авакумовићеве владе састојао се у томе да спроведе изборе за Народну скупштину у којој би либерали имали већину и да реши питање избора трећег намесника по Ристићевој жељи.³⁰ Авакумовић наводи да је приликом образовања владе саопштио намесницима да ће његова влада радити на томе да на изборима „добије већину посланика“, а ако се то не деси да ће одмах поднети оставку.³¹ Либерална влада није имала намеру да ради са Скупштином у којој су радикали имали већину. Указом од 13. октобра сазвала је Скупштину за 13. новембар 1892. године, затим је новим указом од 6. новембра Скупштину одложила за 28. децембар и најзад, указом од 6. јануара 1893. године распустила радикалску Скупштину и заказала изборе за 8. март 1893. године.³² Унутрашња политика Авакумовићеве владе била је подређена спровођењу избора и победи либерала над њима. Намесништво и Влада су настојали да одложе дан избора, да би имали времена да се што боље припреме за њих. Одмах по преузимању власти, либерална Влада је из партијских разлога започела са чишћењем радикалног чиновничког апарата, са којим није хтела да иде на изборе.³³ Јована Ристића је „у одузимању залогаја од радикала“, у потпуности подржавао други намесник, генерал Јован Белимарковић, који се јавно хвалио да ће пронаћи начин да „по калдрми проспе месо радикалско“.³⁴

²⁹ АСАНУ, бр. 14680, Заоставштина Наталије Обреновић, VIII–226.

³⁰ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 171.

³¹ АС, лични фонд Јована Авакумовића – 47 (даље: АС, ЈА), Одговор Јована Авакумовића Крсти Цицварићу, директору листа *Дневник* поводом објављивања чланка о образовању Владе 1892. и изборима 1893. године, 5. јануар 1924. године.

³² *Српске новине*, бр. 216 (2/14. октобар 1892), бр. 235 (25. октобар/6. новембар), бр. 285 (25. децембар/6. јануар 1893).

³³ Р. Љушић, *нав. дело*, 169.

³⁴ В. Казимировић, *нав. дело*, 523.

Да би смањила број радикалских бирача, либерална Влада је одлучила да изврши проверу бирачких спискова и да свима онима који нису исплатили порез забрани да гласају. Очигледно је да је Авакумовићева влада намеравала да из гласачког тела искључи велики број бирача Радикалне странке, како би повећала проценат гласача наклоњених либералима. Прегледањем бирачких спискова утврђено је да је таквих гласача који нису исплатили порез могло бити око 150.000. Либерали су завели строгу контролу бирачких карата и постављали своје људе за председнике бирачких одбора.³⁵ Министар унутрашњих дела Стојан Рибарац је 28. јануара 1893. године издао распис свим окружним начелницима у коме им је издао упутства да „при издавању бирачких карата мотре с једне странке да бирачку карту добије сваки који је потребни порез, све прирезе платио, као и да ју не добије нико ко ту претходну дужност није испунио тачно и потпуно према Уставу и закону“.³⁶ У складу са чланом 80 Устава,³⁷ Државни савет је 15. јануара објавио преглед броја пореских обвезника и броја посланика које је бирао одређени округ, нагласивши да је број посланика у појединим изборним окрузима исти као и на претходним изборима. У окрузима се бирало 103 посланика, у варошицама 29, док су две сеоске општине Таковска и Добрњска бирале по једног посланика. За нови скупштински сазив бирало се укупно 134 посланика. По жељи министра унутрашњих дела Стојана Рибарца састављен је списак лица која су испуњавала услове за председнике и чланове бирачких одбора. Међутим радикали су игнорисали спискове које им је доставио министар и 15. јануара објавили свој списак председника и чланова одбора за изборе од 8. марта 1893. године.³⁸

За припрему и спровођење избора самоуправни општински органи имали су изузетан значај, јер се у њима водила главна борба за гласове. Општинска управа је имала значајну улогу у изборном процесу, јер је на

³⁵ Љ. П. Ристић, *Велика Британија и Србија (1889–1903)*, Београд 2007, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2007, 129.

³⁶ АС, Фонд Николе Пашића, кутија IV, бр. 93, 16/28. јануар 1893. године, Распис Стојана Рибарца свим начелницима.

³⁷ Овим чланом Устава било је предвиђено да посебан Државни одбор састављен од председника Државног савета, председника и оба потпредседника последње Скупштине и председника Касационог суда објављује преглед броја пореских грађана у одређеном округу и „колико посланика он има да бира“. (*Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, 115).

³⁸ *Српске новине*, бр. 2 (3/15. јануар 1893).

разне начине могла да врши притисак на опредељење бирача. Либерали су настојали да укину што већи број радикалских општина, како би за себе како-тако осигурали изборну победу. Свуда где су то могли радикали су бранили општине од напада либерала. „Али када су увидели да либерали“ уз помоћ полиције насилно отимају општине радикали су у *Одјеку* довикнули својим присталицама: „Не дајте општине!“.³⁹ Да би савладала отпор радикала, који су грчевито бранили општине, либералска полиција је често користила незаконите и насилне мере. Министар унутрашњих дела Стојан Рибарац је почетком септембра 1892. године издао распис у коме је окружним начелницима наредио да на општинским зборовима прочитају програм Владе и да свом снагом „сузбију гласове које опозициони агенти протурају“.⁴⁰ Тако је, на пример, на општинском збору у Лозници 20. септембра 1892. године председник Општинског суда Павле Јеремић, док је окружни начелник П. Јоцковић читао владин програм, изјавио „да он овај програм владин не ферма и да га не верује“. Срески начелник је казнио Јеремића са 15 дана затвора и „да плати 2 динара за овај рад“. Окружни начелник у Голубцу Благоје Кулић је 23. септембра казнио „све председнике општинске тобож због лабавог купљења пореза“. А затим је издао наређење да у својим општинама сазову зборове и прочитају програм Владе.⁴¹ На путу за Петровац где је требало да се одржи срески збор Радикалне странке, сазван за 9. октобар 1892. године на Николу Пашића је пуцао пандур среза Млавског Милоје Петровић. Сам Пашић је о овом догађају говорио веома неодређено, истичући да се не зна зашто је то Милоје урадио и да ће све околности утврдити „ако се истрага буде водила непристрасно“. Очигледно је да се радило о немилу догађају, који је радикалска штампа представила као покушај атентата на председника странке Николу Пашића.⁴² На збору Радикалне странке у Београду у хотелу „Булевар“ „на којем је требало да говори и Пашић“, министар унутрашњих дела Стојан Рибарац послао је полицијске агенте у цивилу, са задатком да пре него што збор почне изазову немире. Пошто су то агенти урадили, из околних улица дотрчали су жандарми и под изговором успостављања реда растурили збор.⁴³

³⁹ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 174.

⁴⁰ В. Маријан, *нав. дело*, 20–21.

⁴¹ *Одјек*, бр. 203 (17/29. септембар 1892).

⁴² *Одјек*, бр. 214 (30. септембар/12. октобар 1892); К. Д. Јездић, *Стојан Д. Рибарац. Политичар и државник*, Београд 1928, 208; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 180.

⁴³ В. Казимировић, *нав. дело*, 524–525.

Либерална влада је уз помоћ полиције спречавала радикалске посланичке кандидате да „одлазе у своје изборне срезове“. Истакнутом радикалу Миловану Миловановићу полиција је наложила да напусти воз за Врање. У предвиђеном законском року бирачке карте нису биле послате општинама, док је новопостављеним окружним начелницима министар унутрашњих дела Стојан Рибарац наредио да утичу на рад Главног бирачког одбора „па и да му одузму изборни материјал“. Тако је, на пример, истакнутом радикалу Миленку Веснићу управник вароши Београда одбио да изда уверење које је као председник бирачког одбора у Малокрштанској општини среза Смедеревског морао да има. Веснић је отишао код Стојана Рибарца да се жали на понашање управника, али он није хтео да га прими. Најзад је успео да уверење којим се одређује за председника бирачког одбора поменуте општине добије од председника Државног одбора.⁴⁴ Почетком 1893. године још више се заострила политичка ситуација у општинама да би најзад кулминирала у селу Горачићу, где је чак војска интервенисала ради увођења нове либералне општинске управе 4. марта 1893. године. Против сељака који су бранили општину послата је војска, која је „у три маха плотунима пуцала у месо“. Том приликом је погинуло 18 сељака, а 20 их је било повређено.⁴⁵ У извештају владиног изасланика за Чачак Стевана Павловића од 8. марта 1893. године министру унутрашњих дела Стојану Рибарцу наводи се да је у општинама среза Драгачевског мирно и да „нигде више /.../ нема јавних отпора“. Павловић је у извештају описао догађаје који су се десили у општини Горачић, истичући да власт без обзира на успостављени јавни ред и мир мора и даље да води рачуна о расположењу сељака у овим срединама, нарочито у селима Горачић, Губеревци и Живица, јер су та „два села уз Горачић /.../ традиционални антидинастичари“.⁴⁶

Према тврђењу либерала на изборима 9. марта 1893. године радикали су освојили 62, либерали 68, а напредњаци четири посланичка

⁴⁴ Р. Веснић, *Др Миленко Веснић. Грансењер српске дипломатије*, Београд 2008, 88–89.

⁴⁵ Опширније о томе види у: Д. Тодоровић, *Горачићка буна 1893. Слободарске борбе Драгачева у XIX веку*, Чачак 1965, 81–101; Р. Плазенић, *Крвави Горачић 1893. Насиља либералног режима названо „зулумћарство“ и невине радикалске жртве*, Пашић илустровани радикални алманах. Грађа за педесетогодишњу историју Народне радикалне странке и политичку историју Србије, књ. 3, прир. Д. Мил. Шијачки, Београд 1926, 52–56.

⁴⁶ АСАНУ, фонд Јована Ристића (даље: АС, ЈР), III/6, бр. 130, Допис комесара владиног Стевана Павловића из Чачка од 24. фебруара/8. марта 1893. године министру унутрашњих дела Стојану Рибарцу.

мандата. Према подацима аустроугарског посланика радикали и либерали су освојили једнак број мандата, тј. по 65 места у Скупштини, а напредњаци четири.⁴⁷ Вођа напредњака Милутин Гарашанин је резултате избора оценио изразом „пата карте“.⁴⁸ Поништавањем резултата у неким изборним местима на којима је требало поновити изборе либерали су настојали да добију већину у Скупштини и обезбеде опстанак својој влади.⁴⁹ Упркос томе што је бирачки одбор у Шапцу под председништвом радикала Михаила Вујића прогласио напредњака Стојана Новаковића за посланика Подринског округа, либерали су поништили његов избор, а за новог посланика предложили верификационом одбору свог кандидата Јосифа Бојиновића.⁵⁰ У таквој ситуацији радикалима није остало ништа друго него да потраже заштиту од краља, иако он није имао стварну власт, већ Намесништво. Радикали су били спремни да подрже превремено проглашавања краља Александра пунолетним, јер је то био сигуран пут

⁴⁷ В. Казимировић, *нав. дело*, 525; Сава Грујић наводи да су радикали упркос „насиљу, застрашивању, фалсифицирању /.../ добили несумњиву већину“ (АС, Фонд поклони и откупи (даље: АС, ПО), к. 82, д. 190, Записи Саве Грујића 1892–1893. године); Рукописно одељење Народне библиотеке Србије (даље: РОНБС), Р510/II, Записи Саве Грујића, св. III, 31); Однос снага у парламенту се није знао ни после 3. априла 1893. године, јер је чак 11 посланичких мандата било оспорено. Рибарац је истог дана објавио резултате избора на којима су либерали освојили 70, радикали 50, напредњаци три, док је остало још једанаест спорних мандата. *Одјек* је објавио следеће резултате избора: 66 мандата је припало либералима, 64 радикалима, а четири напредњацима. (С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 183); У својим мемоарима Авакумовић наводи да су либерали освојили танку већину од само „четири посланика према укупном броју изабраних радикала и напредњака“. По њему либерали су освојили 69 посланика и имали већину у Скупштини. (Ј. Авакумовић, *Мемоари*, прир. С. Турлаков, Сремски Карловци–Нови Сад 2008, 303); Међутим у писму Лазару Докићу од 23. марта 1893. године краљ Александар Обреновић је тврдио да му је Јован Ристић рекао да „влада нема апсолутну већину“. Пошто се резултати избора нису знали, краљ Александар је замолио Лазара Докића да сазна „какав је резултат избора“, истичући да је „брука што су још“ непознати резултати избора“. (АС, ПО, к. 140, д. 65).

⁴⁸ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 183.

⁴⁹ В. Маријан наводи 11 спорних мандата: „у пиротском округу три мандата, један у подринском округу, један у Смедереву и шест мандата у рудничком округу“. (В. Маријан, *нав. дело*, 173).

⁵⁰ АСАНУ, бр. 14556/10, Зоставштина Драгослава Страњаковића, 3, куцани текст; С. Новаковић, *Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903*, С. Новаковић, *Радови мемоарског карактера*, прир. М. Војводић, Београд 2007, 248.

за обарање Намесништва. Истакнути радикал Сава Грујић је у разговору са краљицом Наталијом предложио краљици да се тешка политичка ситуација у земљи реши на тај начин што би Народна скупштина пре времена прогласила престолонаследника Александра пунолетним. Краљица је на план државног удара гледала са резервом, јер није желела да „њен син пре времена прими бреме државних послова.“ Напоменула је Грујићу да је краљ Милан већ саветовао Александра „да прими власт у своје руке, како би из својих себичних разлога да што пре задобије непосредан уплив над својим сином /.../ утицао на јавне послове у Србији“.⁵¹ Краљица се у начелу није слагала са планом о државном удару, али се није ни отворено противила, већ је свесно подржавала сукоб краља и намесника, изјашњавајући се „с отвореном мржњом о влади Јована Авакумовића, о Јовану Ристићу и о либералима уопште“. У писму коморнику Симоновићу од 1. септембра 1892. године, краљица Наталија није крила незадовољство према Авакумовићевој влади, а Симоновића је замолила да либералима то „слободно стави до знања“, јер нема разлога да има било каква осећања „спрам нове владе“.⁵² Краљ Милан је намеравао да проглашењем свог сина Александра пунолетним добије могућност да „поред младог и несигурног краља Александра“ постане „стварно краљ“, и да искористи синовљев новац за исплату својих дугова.⁵³ У то време краљев отац је запао у тешку финансијску ситуацију, те му је за исплату дугова био потребан новац до којег није могао доћи пре Александровог пунолетства. Краљ Милан је у писму од 30. марта 1893. године молио Лазара Докића, умереног радикала и васпитача престолонаследника Александра Обреновића да посредује код Ротшилда да му одобри кредит. „Вама је познато“, истиче краљ Милан „у каквим сам околностима оставио престо. Има нешто што не знате, а то је да сам имао више од једне и по милијарде дуга, који сам исплатио /.../ са тим што ми је остало покушао сам да се обогатим но уместо тога пропао сам. Преварен сам. Лоши пријатељи увукли су ме у пропаст.“ Напоменуо је Докићу да је једино решење за политичку кризу у којој се земља нашла

⁵¹ АС, ПО, к. 82, д. 190; РОНБС, Р510/II, Записи Саве Грујића, св. III, 31, куцани текст; С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894). Проблеми и посебности политичког развоја*, 151; В. Маријан, *нав. дело*, 182.

⁵² АСАНУ, бр. 14556/1016, Заоставштина Драгослава Страњаковића; С. Рајић, *Краљ Александар. Владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд 2011, 77–78.

⁵³ АСАНУ, бр. 14556/10, Заоставштина Драгослава Страњаковића, О краљу Александру 1893–1896, 2, куцани текст.

да се краљ прогласи пунолетним. Према његовом плану сам чин проглашења краља пунолетним требало би да подржи „агитацијом својом“ Радикална странка, указујући Докићу да су „симпатије краља на вашој страни. О томе ми говоре сва његова писма. Он са ужасом гледа шта се ради, немоћан је он, немоћан сам ја, али ви сте моћни, силни, јаки.“⁵⁴

На ово писмо Докић је одговорио из Беча 1. априла 1893. године. Напоменуо је краљу Милану да би проглашење краља Александра пунолетним било од велике користи за решавање политичке кризе у коју је земља доспела. Докић је изјавио да ће Радикална странка „стати иза тог чина“ и да ће краља народ са одушевљењем примити, јер од „њега очекује да поштује и да штити Устав и законе“. По Докићевом плану, краљ Александар би уз помоћ војске требало приликом отварања Скупштине да прочита прокламацију о преузимању власти. Докић се обавезао краљу Милану да ће радикалска опозиција у Скупштини помоћи краљу у коначном преузимању власти. Будући да је много боље од Докића познавао и Ристића и Белимарковића, краљ Милан је за сваки случај предлагао хапшење министара и намесника.⁵⁵ Превремено проглашење краља Александра пунолетним било је у супротности са Уставом, те је због тога у земљи требало „створити што повољнију атмосферу да свет види и осети /.../ да се оно врши не против народа него у његову корист, ради његова мира и спокојства“. У прилог исправности тог чина радикали су истицали краљеву обавезу да стане на пут кршењу Устава, јер „Устав и закони постоје ради јавног добра и благостања“, а они су „немилосрдно гажени од стране Намесништва, од стране владе“.⁵⁶ Док су се либерали спремали за други редовни састанак Народне скупштине⁵⁷ на коме је требало да се изврши претрес извештаја верификационог одбора, краљ Александар је извршио државни удар 13. априла 1893. године.⁵⁸ У ноћи

⁵⁴ АС, ПО, к. 140, д. 60; В. Маријан, *нав. дело*, 185.

⁵⁵ С. Рајић, *Краљ Александар, 77; иста, Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 151.

⁵⁶ АСАНУ, бр. 14556/10, Заоставштина Драгослава Страњаковића, 2–3, куцани текст.

⁵⁷ Први редовни састанак Скупштине одржан је 12. априла 1893. године, на коме је председник владе Јован Авакумовић прочитао указ Намесништва о отварању Скупштине. Међутим, до тог састанка није дошло, због државног удара краља Александра од 13. априла 1893. године (Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *Југословенске Народне скупштине и Сабори*, Београд 1939, 122–123).

⁵⁸ О првом државном удару краља Александра види у: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 189–200; Р. Милошевић, *Државни удар озго. Први април 1893. Свргнуће крњег краљевског Намесништва*, Београд 1936, 22–28; Ј. Ристић, *Први*

између 13. и 14. априла 1893. године краљ Александар је позвао намеснике и министре из Авакумовићеве владе и саопштио им „да је њиховом владавином незадовољан и да их све збацује и узима владу у своје руке, а њих све ставља у притвор.“ Народ је са одушевљењем поздравио преузимање власти од стране краља Александра Обреновића. „Варош окићена, свет се весели, а и војничке патроле ходају по улицама“, записао је у свом *Дневнику* Милан Ђ. Милићевић, познати српски књижевник, политичар и етнограф.⁵⁹ Славље је трајало три дана. Један од краљевих професора Албер Мале наводи да је заједно са краљевим ађутантима посматрао како су студенти поздрављали краља, а музичка удружења испод краљевог балкона изводила серенаду. „Први пут сам српски народ“, истиче Мале, „видео да је дисциплинован и пун поштовања. Иза оgrade врта, војници постројени читавом ширином Теразија, те ноћи су Срби клицали свом младом владару.“⁶⁰

У прокламацији од 13. априла 1893. године, краљ Александар је објавио српском народу да преузима власт у своје руке и да ће владати у складу са Уставом, који је његов отац „у договору са свима партијама а у сагласности с народом, дао земљи“. Краљ је обећао да ће служити свом народу и „српској државној мисли“ и да ће поштовати Устав, који је „у последње време тако јако угрожен“. За Народну скупштину је изјавио да је њен „уставни положај /.../ тако јако понижен“ од стране Авакумовићеве Владе и да не може дозволити да се парламентарни режим успостављен новим Уставом и даље нарушава.⁶¹ Албер Мале наводи да му је краљ Александар у разговору од 8. јула 1893. године изјавио да је апсолутизам као облик државног уређења одавно превазиђен и да је напросто немогуће одузети народу опште право гласа. Био је изненађен што његов професор заступа идеју апсолутизма и веровао је да се „парламентарни режим може усавршити“.⁶² Мандат за састав нове владе поверио је Лазару Докићу,

април 1893. године у Београду, Политика, бр. 9570 (18, 19, 20. и 21. јануар 1935); *Гувернадурство генерала Јована Мишковића 1890–1893. године*, прир. С. Рајић, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. XXX (2009) 113–117; Ј. Авакумовић, *нав. дело*, 311–328; О току догађаја у ноћи између 1/13. и 2/14. априла 1893. године пише и Албер Мале, на основу казивања краљевог ађутанта Ћирића (А. Мале, *Дневник са српског двора 1892–1894*, прир. Љ. Марковић, Београд 1999, 155–161; С. Рајић, *Краљ Александар*, 78–87).

⁵⁹ АСАНУ, бр. 9327, *Дневник* Милана Ђ. Милићевића, 2/14, 3/15. април 1893. године, књ. XV, 2518.

⁶⁰ А. Мале, *нав. дело*, 160; С. Рајић, *Краљ Александар*, 87.

⁶¹ *Српске новине*, бр. 70 (2/14. април 1893).

⁶² А. Мале, *нав. дело*, 173; С. Рајић, *Краљ Александар*, 87.

који је припадао групи тзв. „дворских или умерених“ радикала. Председник владе и министар просвете и црквених дела постао је Лазар Докић, министар иностраних дела Андра Николић, министар унутрашњих дела Светозар Милосављевић, министар правде Андра Николић до 20. априла 1893. године, а затим заступа Пера Максимовић, министар финансија Михаило В. Вујић, министар војни Драгутин Франасовић, до 16. јуна, а затим Сава Грујић, министар грађевина Светозар Станковић и министар народне привреде Раша Милошевић. Формирање владе пре одржавања скупштинских избора било је у супротности са основним парламентарним начелом владе скупштинске већине. Прво је требало одржати изборе, а онда на основу парламентарне већине формирати владу.⁶³

Нови избори су заказани за 30. мај 1893. године, док се Народна скупштина у ванредном сазиву имала састати 13. јуна 1893. године.⁶⁴ На овим изборима радикали су однели убедљиву победу. За њих је гласало 88,34% бирача. Од 136 посланика освојили су 126, напредњаци 10, док либерали нису имали ниједног посланика. Либерална странка на овим изборима није учествовала сматрајући да је државним ударом наступило вануставно стање.⁶⁵ Свечана седница Ванредног сазива Народне скупштине за 1893. годину отворена је беседом краља Александра. Краљ Александар се тада први пут обратио Народном представништву. У Престоној беседи први април је означен као заштита уставности: „Чин првог априла био је за мене неодржив налог дужности. Ја нисам могао допустити да се за мојега малолетства, под владавином која се врши у моје име, поруше у Србији основе уставности.“ Краљ Александар је осудио неправилности и насиља током изборног процеса, одлагање и распуштање Скупштине „без икаква обзира на то, што је баш та Скупштина по Уставу била позвана да попуни Краљевско Намесништво, без икаква обзира и на то што пред Србијом стајаху послови, који нити су се без одобрења Народне скупштине могли свршити, нити без штете по земљу могли одложити“. Одузимањем власти Намесништву, краљ је био уверен да иде „на сусрет најприснијим жељама народним. /.../ Краљ и народ сусрели су се у подједнако чврстом уверењу да спас отаџбине лежи у искреном поштовању Устава и закона, који свима одређују и права и

⁶³ Р. Љушић, *нав. дело*, 172, 174.

⁶⁴ *Српске новине*, бр. 71 (2/14. април 1893) – Ванредни број.

⁶⁵ Ч. Митриновић, М. Н. Брашић, *нав. дело*, 123; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 201; Б. Мајданац, *Народна Скупштина. Од обичајне установе до савременог парламента 1804–2004. године*, Београд 2004, 66.

дужности.⁶⁶ На једној страни краљ Александар и радикалски прваци су говорили да су обарањем либерала с власти намеравали да заштите Устав, а с друге стране повредом тог Устава дошли су на власт.⁶⁷

Одбор за адресу под председништвом Пере Велимировића поздравио је државни удар, којим је земља спасена од насиља либералне Владе. „Не само права и слободе, које је нови слободоумни Устав осигурао Народу Српском, већ и оне традиционалне самоуправне установе, које су се одржале и кроз дуге векове туђинског господарства, били су дивљачки нападнути. Виновници таквог стања не смеју остати некажњени.“⁶⁸ У адреси којом је Народна скупштина 22. јуна 1893. године одговорила на Престону беседу најављено је да ће против министара из Авакумовићеве владе бити подигнута оптужница и да ће се на тај начин „једном утврдити и у нашој отаџбини, да злочини против Устава и државних интереса не могу остати некажњени“.⁶⁹ Народној скупштини је 7. јула 1893. године поднет предлог да се сви министри из Авакумовићеве владе оптуже на основу Закона о министарској одговорности, за почињена дела док су били на дужности. Предлог оптужнице је потписало 26 посланика на челу с Миленком Веснићем. Већином гласова Скупштина је 12. јула донела одлуку да се против Авакумовићеве владе подигне оптужница због незаконитих и неуставних поступака. Оптужница је садржала 11 тачака и поднета је 4. августа 1893. године.⁷⁰ Напредњаци се нису слагали с тим да се против министара из Авакумовићеве владе подигне оптужница. Гарашанин је истакао да многе Владе у прошлости „подразумевајући радикалне“, нису поштовале Устав,

⁶⁶ *Српске новине*, бр.121 (4/16. јун 1893); *Никола Пашић у Народној скупштини*, књ. 2, прир. Л. Перовић, Београд 1997, 664; Р. Милошевић, *Државни удар озго. Први април 1893, свргнуће крњег краљевског Намесништва*, Београд 1936, 40–42.

⁶⁷ „Но, ма чиме и ма каквим практичним последицама и користима да се брани чин 1. априла, не може се порећи да је тај чин извршен противно јасном наређењу Устава и да се мора назвати неке врсте дворском револуцијом против Намесништва и министарства које је постојало. Ми се још нисмо научили да поштујемо законе. /.../ А док се не дође до тога да се закони поштују и да се одржавају у својој пуној снази и свима приликама и према свакоме, донде је бадава и говорити о законитостима...“, записао је правник Никола Крстић (Н. Крстић, *Дневник. Јавни живот*, књ. 4, прир. М. Јагодић, Београд 2007, 166).

⁶⁸ *Никола Пашић у Народној скупштини*, књ. 2, 675.

⁶⁹ *Српске новине*, бр. 127 (11/23. јун 1893); Р. Милошевић, *нав. дело*, 46–49; *Никола Пашић у Народној скупштини*, књ. 2, 678–680.

⁷⁰ Општирније о томе види у: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 209–217; Ј. Авакумовић, *нав. дело*, 337–361; Р. Милошевић, *нав. дело*, 57–118.

али због тога против њихових министара нису биле подигнуте оптужнице. За повреду Устава након 21. августа 1892. године, Гарашанин је оптужио намеснике као „праве кривце“, које би прво требало позвати на одговорност, па тек онда министре. Када се одлучивало о подизању оптужнице, напредњаци су се уздржали од гласања.⁷¹ Да не би дошао у сукоб с радикалима који су имали апсолутну већину у Скупштини, краљ Александар је одлучио да се не заузима за либерале, иако су га родитељи упозоравали да се на оптужницу у иностранству гледа као на освету према политичким противницима. Преко свог коморника Симоновића, краљица Наталија је упозоравала свог сина да је „мећање под суд бившег кабинета /.../ неумесно“, и да је земљи уместо тога потребан „рад и спокојство а не немир“. Она је саветовала краља да се не бави „ситним“ страначким интересима, већ озбиљним државним пословима у интересу народа, а не партија. На крају је истакла да се „нада да ће предлог о мећању“ либерала „под суд пропасти“, и да ће се радикалска влада бавити решавањем животних проблема грађана, а не прогоном политичких противника.⁷² Либерали су у *Бранику*, листу Српске Народне слободоумне странке објавили чланак под насловом *Оптужница против либералних министара*, у коме су указали на чињеницу да су и претходне радикалске владе „вређале Устав“, али да због тога против њихових министара нису биле подизане оптужнице. „Га садашња њихова владавина зачала се у повреди Устава. /.../ Кад влада својом престолом беседом распаљује страсти, онда не могу ни Катићи ни Тајсићи бити опрезнији. Фанатични елементи у Народној скупштини постали су господари ситуације, и оптужба је постала неизбежна.“⁷³

Односи између краља Александра и радикала су на почетку били добри због заједничких интереса, који су обема странама послужили да дођу на власт 13. априла 1893. године. До првих неспоразума између краља и министара је дошло два месеца касније после одласка председника владе Лазара Докића на лечење у Опатији.⁷⁴ Краљ је почео да увиђа да га радикалски министри све више заобилазе у доношењу

⁷¹ Н. Крстић, *нав. дело*, 167–168.

⁷² АСАНУ, бр. 14556, Заоставштина Драгослава Страњаковића, бр. 1028, 1029; С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 153; иста, *Краљ Александар*, 91.

⁷³ АС, ЈА, бр. 23; *Браник*, бр. 147 (16/28. децембар 1893).

⁷⁴ „Пређашња хармонија између радикала и краља поче да се помућује и дисхармонија поче да избија на видик. /.../ Баш у то време био сам на аудијенцији код краља и он ми рече да је постала несугласица између њега и министара“, записао је у свом *Дневнику* правник Никола Крстић (Н. Крстић, *нав. дело*, 170).

важних државних одлука и да се према њему понашају као према детету а не владару. Министри су му често говорили да је још малолетан „те да треба да спава и учи, а њима препусти државне послове“. Руски и француски дипломатски представници у Србији су покушавали да министрима скрену пажњу на њихово „дрско и недолично понашање према краљу“ и упозоравали их на озбиљне последице „које из тога могу проистећи“. Краљу се нарочито није свидело да министри све више истискују његову улогу „из државних послова“, посебно из области спољне политике и војске, иако му је првенство у тим областима било Уставом загарантовано. На краљеве примедбе, министри су одговарали да није стручан да се меша у војску „јер није служио војни рок“ и нема стручног образовања као њихови кандидати. Ни Грујићева влада није успела да успостави „равнотежу у вршењу власти између Скупштине и краља“. Пред Народном скупштином која је имала доминантну улогу у вршењу власти, утицај Грујићеве владе је све више слабио, а владарева овлашћења су сведена на минимум, тј. на један глас.⁷⁵ Влада Саве Грујића је имала опозицију у Скупштини међу радикалским посланицима коју је предводио Коста Таушановић. На седници скупштинског клуба Радикалне странке од 6. децембра 1893. године, Пашићеве присталице предвођене Костом Таушановићем критиковале су новог председника владе Саву Грујића што није приликом образовања новог кабинета консултовао председника странке Николу Пашића. Радикал Раша Милошевић истакао је да није требало приликом образовања нове владе „обићи Пашића /.../ као вођу странке“. Његов став је подржао Коста Таушановић, који је напоменуо да се у странци после државног удара од 13. априла „осећа нека струја /.../ која се противи традицији Радикалне странке и која може донети само штете странци“. Та фракција, истиче Таушановић настојала је да улогу Главног одбора странке „ослаби и растроји и пренесе на владу“. Таушановић је замерио страначким првацима да су на Главном скупу странке у Чачку радили против Пашићевог избора за председника Скупштине, а када је поред тога изабран „да не долази у Скупштину“. Бранећи се од напада, Сава Грујић је истакао да је краљ Александар прво понудио Пашићу да састави кабинет, али да је он то одбио. Све примедбе на рачун Саве Грујића, клуб је већином гласова одбацио и одобрио новом председнику владе да настави са образовањем новог кабинета.⁷⁶ Своје нејединство радикали су

⁷⁵ С. Рајић, *Неутралне владе у краљевини Србији (1893–1900)*, Српске студије 1 (2010) 129.

⁷⁶ АСАНУ, бр. 14570, Записник клуба Радикалне странке у Народној скупштини за 1893. годину, 24. новембар/6. децембар 1893. године, VIII редовни састанак.

показали и приликом избора општинских органа власти у Београду децембра 1893. године, када су уместо једног кандидата за председника општине истакли двојицу, Милована Маринковића и Косту Таушановића. Грујићева влада је кандидовала Милована Маринковића, коме су присталице Николе Пашића поставиле противкандидата Косту Таушановића. Напредњаци нису учествовали на изборима, док су либерали истакли кандидатску листу на челу са Стојаном Вељковићем. Главна изборна трка се водила „међу поцепаним радикалима“. Пера Тодоровић наводи да се „Таушановићева страна латила чак фалсификата“. На дан избора у штампи је објављено да се Милован Маринковић на захтев Главног одбора Радикалне странке одрекао кандидатуре у корист Косте Таушановића. „На листи је потписан сам Маринковић, а стављена је штампарска фирма Димитрија Димитријевића.“⁷⁷ Ранко Тајсић је на седници клуба странке 27. децембра 1893. године оптужио министра унутрашњих дела да је дозволио полицији да се меша у изборе за председника Београдске општине. Петар Максимовић, министар правде, негирао је Тајсићеве наводе и оптужио га да својим понашањем у Скупштини наноси велику штету странци. Милан Ђурић је захтевао да се управник вароши Београда смени због мешања у изборни процес. У одбрану управника вароши устао је министар просвете и црквених дела Миленко Веснић, који је том приликом изјавио да је захтев за смену управника вароши „неумесан“ и да Ђурићевом предлогу „нема места у интересу саме Радикалне странке“. Скупштински клуб је већином гласова одбио предлог Милана Ђурића.⁷⁸

Краљ Александар је Престоном беседом 15. новембра 1893. године отворио седнице Народне скупштине. У свом обраћању посланицима напоменуо је да је њихов најважнији посао да раде на сређивању финансијских прилика у земљи. Краљ је изразио наду да ће Скупштина усвојити важне законе из области привреде, а најпре да ће усвојити буџет за 1894. годину. Скупштина је на Престону беседу одговорила адресом⁷⁹

⁷⁷ П. Тодоровић, *Дневник*, прир. Л. Перовић, Београд 1990, 155; С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 155.

⁷⁸ АСАНУ, бр. 14570, Записник клуба Радикалне странке у Скупштини за 1893. годину, 15/27. децембар 1893. године, XIII седница.

⁷⁹ Одбор за нацрт адресе су чинили следећи посланици: Миленко Веснић, Лука Лазаревић, Гига Гершић, Марко Петровић, Лука Илић, Ранко Тајсић, Сима Костић, Пера Павловић, Михаило Марковић, Риста Поповић, Никола Николић, Стојан Новаковић и Коста Таушановић. Известилац одбора за адресу Миленко Веснић поднео је 18. новембра адресу Народној скупштини, која је прочитана на наредној

19. новембра 1893. године. У адреси се наводи да ће Народно представништво сложено радити на томе да се одобре сви закони које Влада за „достигнуће ових циљева буде износила“.⁸⁰ Уместо да се по хитном поступку бави претресањем буџета, Скупштина се бавила другоразредним питањем постављања чиновника. Радикалски посланици су у Скупштини поред ширег одбора формирали и ужи одбор који је преговарао с Владом о постављању партијских кадрова и био у сталном контакту с министрима. Краљ није био задовољан радом Грујићеве владе, која је стално попуштала пред странком и посланицима у Народној скупштини. Више пута је истицао да је неопходно да ојача своју улогу у вршењу власти и да састави такву владу која ће радити првенствено у интересу земље.⁸¹ Никола Крстић, познати српски правник, наводи да радикалски посланици у Скупштини нису дозвољавали министрима да на поједине државне функције постављају људе који су били стручни, већ су истицали своје кандидате које су министри у већини случајева прихватили. „Министри тиме греше“, истиче Крстић, јер „крње права која им као административној власти припадају. Скупштина нема законског маха да утиче на то ко ће постављен бити на ово или оно место.“⁸²

Именовање Миленка Веснића за министра просвете и црквених дела против краљеве воље још више је продубило сукоб између краља и председника владе Сава Грујића. Краљ Александар је у разговору са Јованом Жујовићем, познатим српским геологом, рекао да је председник Владе Сава Грујић неспособан политичар у кога уопште не верује. „Тек знајте да он мене лаже. Да ми рекне једно, а министрима друго, а тамо неком трећем нешто треће. /.../ Од како су се реконструисали, нисам њима задовољан. Они излазе са предлозима које не могу да усвојим. Од мене траже да поштујем Устав, а сами га газе.“⁸³ У намери да обори радикале, краљ је отпочео преговоре с опозицијом. Од јесени 1893. па до почетка 1894. године краљ је позивао у двор водеће људе из Напредне и Либералне странке и говорио им о својим намерама да се реши радикалске Владе. Поред Стојана Новаковића, Милана Пироћанца и Милутина Гарашанина на разговоре у двору су долазили и Андра

седници 19. новембра 1893. године (*Народна скупштина. Службени лист о раду Српске Народне скупштине. Сазив за 1893. годину*, Београд 1894, 6, 9).

⁸⁰ *Исто*, 3, 9–10; *Српске новине*, бр. 245 (3/15. новембар 1893); бр. 250 (9/21. новембар 1893).

⁸¹ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 155.

⁸² Н. Крстић, *нав. дело*, 170.

⁸³ Ј. Жујовић, *Дневник*, књ. 1, прир. Д. Тодоровић, Београд 1983, 47.

Ђорђевић, Светомир Николајевић и Никола Стефановић. „Учесташе долазити лица, која се дуго времена на двору не виђаху. Ја то приметих и сетих се, да се не спрема опет какво првоаприлско изненађење. Србија је ово...“, записао је полицајац Таса Ј. Миленковић.⁸⁴ Краљ није прихватио савете челних људи из Напредне странке Новаковића и Гарашанина да не жури с обарањем радикала.⁸⁵ Није био склон да прихвати и предлоге Албера Малеа, свог професора дипломатске историје, да радикале задржи на власти „док се не компромитују и не сруше сами од себе.“⁸⁶ Краљев покушај да образује коалициону напредњачко-либералну Владу није успео због старих страначких рачуна, који су довели до тога да сарадњу ових странака учине немогућом. Вођа напредњака Милутин Гарашанин је одбио позив краља Александра да састави владу „наводећи за разлог његове односе са краљем Миланом“. Познати напредњак Вукашин Петровић у писму краљу Александру од 27. децембра 1893. године истиче да су му Гарашанин и Новаковић саопштили да ће подржати кабинет Светомира Николајевића, али не и сарадњу између либерала и напредњака. Јован Авакумовић је такође подржао образовање владе од странке Светомира Николајевића. „Авакумовић, с којим сам јуче говорио“, истиче Петровић, „нема ништа да примети противу Светомировог кабинета, шта више он присваја себи својину мисли да се Светомиру уступи Влада“.⁸⁷ По свему судећи коалициони кабинет састављен од другоразредних политичких личности не би могао да изађе на крај са снажном радикалском опозицијом у Скупштини.⁸⁸ Краљ Александар је

⁸⁴ Т. Ј. Миленковић, *Дневник*, књ. 1, прир. Ж. Алексић, Београд 2000, 293.

⁸⁵ Милан Пироћанац наводи „да је Новаковић говорио краљу да се добро размисли пре него што би преузео да мења данашње стање ствари и да би боље било пустити радикале да се истроше сасвим“ (М. Пироћанац, *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004, 493).

⁸⁶ А. Мале, *нав. дело*, 38; А. Столић, *Ђорђе Симић. Последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003, 159.

⁸⁷ АС, Војислав Ј. Марамбо, несрећена грађа ф. 76, писмо Вукашина Петровића краљу Александру, 15/27. децембар 1893. године; Пошто је Вукашин Петровић одбио да буде министар финансија за новог министра је био одређен Ђорђе Вајферт, за министра унутрашњих дела Андра Ђорђевић, за министра спољних послова Ђорђе Симић, за министра привреде Милорад Шапчанин (М. Пироћанац, *нав. дело*, 493–494; С. Рајић, *Краљ Александар*, 99–100).

⁸⁸ Ђорђе Симић, српски посланик у Бечу, саветовао је краља Александра да састави Владу од водећих политичких личности „које уживају поверење и поштовање у свима странкама и за које сви знају, да ће хтети и умети да одговоре великим задацима, који их чекају“. По његовом мишљењу, краљ би требало да одложи промену

19. јануара послао поверљив телеграм посланику Симићу којим га је обавестио да ће краљ Милан на путу за Београд свратити у Беч. Наложито је посланику да заједно са краљем Миланом допутоује за Београд. „Све ово сматрајте као поверљиво и не саопштите ником ништа, па ни министру спољних послова.“⁸⁹

Краљ Милан је заједно са Симићем допутовао у Београд 21. јануара 1894. године. Краљ Александар је саопштио Симићу да намерава да обори Владу Саве Грујића и да образује другу Владу „која би више водила рачуна о његовим владалачким правима и која би свима грађанима Србије подједнако зајемчила употребу њихових права, што није био случај под радикалном Владом“.⁹⁰ Исте вечери одржан је у двору последњи састанак са радикалским првацима, иако је Грујићева Влада на вест да се бивши краљ враћа у земљу поднела оставку.⁹¹ До споразума између радикала и краља Александра није дошло, због услова који су били неприхватљиви за радикале. Краљ је тражио да се Влада ослободи утицаја Главног одбора Радикалне странке и њиховог клуба у Скупштини. Затим је захтевао да му се препусти право избора министра војног, да у договору са председником Владе и министром иностраних дела води спољну политику, да се „пониште закони о прогонству његових родитеља, да се

радикалског режима „и да га пусти да се он сам од себе сруши“. Радикална странка, истиче Симић „још је сувише јака, да би се једна Влада састављена само из оне друге две слабије странке, или из неутралних личности, могла испред њеног отпора одржати на власти, а да не изађе из граница Закона и Устава“. (АС, Ђорђе Симић, Акта моје дипломатске службе, књ. II, 20. децембар 1893/1. јануар 1894. године (даље: Акта)).

⁸⁹ АС, Ђ. Симић, Моје министровање, Акта, књ. III, 356; АС, Хартије Милована Миловановића, несређена грађа, разговор Миловановића и Ђорђа Симића, 22. јануар 1894. године; А. Столић, *нав. дело*, 159.

⁹⁰ АС, Ђ. Симић, Моје министровање, Акта, књ. III, 359–360.

⁹¹ На вест о повратку бившег краља Милана у земљу, председник Владе Сава Грујић је сазвао 21. јануара у 9 часова хитну седницу Владе на којој је одлучено да влада због новонастале политичке ситуације у земљи поднесе оставку. Образлажући оставку Владе, Грујић је истакао да је чин повратка бившег краља Милана у земљу „противан једном специјалном закону“, и да може „према јасном расположењу у земљи“ негативно да утиче на даље политичке догађаје. Чланови Владе не желе да буду одговорни, истиче Грујић „за овакав ваш поступак“, и зато „сматрам за дужност да Вашем Величанству овим актом у име своје и мојих другова поднесем у покорности оставку на досадашња наша звања“ (АС, ПО, к. 82, д. 174, Позивница члановима кабинета на хитну седницу и писмо краљу Александру о оставци кабинета због повратка краља Милана у Београд).

спрече незаконитости радикалних општинских и државних власти према другим двама партијама, да се стане на пут увредљивом писању радикалне штампе“, да се промени Закон о порезу по коме су и прирези улазили у категорију непосредног пореза „и тиме увећавали број оних бирача, који по Уставу треба да плаћају 15 динара непосредне порезе да би имали право гласања“, да се прекине суђење либералима и на крају „да се поједини министри понашају према њему са више обзира, него што су то чинили министри Веснић и Милосављевић“.⁹²

Пошто су радикали одбили оваква условљавања, краљ је покушао да склопи напредњачко-либералну Владу, али у томе није успео. Напредњаци су одбили да уђу у коалицију с либералима. Главни одбор Напредне странке једногласно је донео одлуку да странка не улази у „политичке експерименте, које је својим доласком почео да изводи краљ Милан.“ Ову одлуку су Милутин Гарашанин и Стојан Новаковић увече 22. јануара 1894. године саопштили бившем краљу Милану, који им је том приликом видно узнемирен рекао: „Нисам мислио да ћете се тако одазвати престолу.“ На ове прекоре, Новаковић је одговорио: „Господару, свака своју муку мучи.“ Следећег дана краљ је позвао на преговоре либерале Јована Авакумовића и Стојана Рибарца, против којих се још водио поступак. Међутим, ни овог пута није било договора, јер краљ Александар није хтео да трпи да Главни одбор Либералне странке утиче на састављање будуће владе. Краљ Александар и његов отац су схватили да је једини излаз из ове ситуације да се образује хетероген кабинет, који се тешко могао дуже одржати на власти.⁹³ После пада Грујићеве владе Обреновићи су кренули у борбу против парламентаризма и Радикалне странке, која је у претходном периоду показала јасне намере да права круне што је могуће више ограничи. Према оцени Сузане Рајић „суровост те борбе је обе стране гурала ка крајностима – краља у апсолутизам, а радикале у револуционарство“.⁹⁴

Нова Влада на челу с Ђорђејем Симићем формирана је 24. јануара 1894. године. Поред Симића који је осим места председника Владе узео и ресор министарства иностраних дела, у Владу су ушли бивши радикал и професор Велике школе Светомир Николајевић, као министар унутра-

⁹² АС, Ђ. Симић, Моје министровање, Акта, књ. III, 361; С. Рајић, *Неутралне владе*, 131; иста, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 158.

⁹³ АСАНУ, бр. 14556, Заоставштина Драгослава Страњаковића, бр. 10, куцани текст, 4–5; С. Новаковић, *нав. дело*, 254–255; Ж. Живановић, *нав. дело*, 245–246; Ј. Авакумовић, *нав. дело*, 362–367.

⁹⁴ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 159.

шњих дела, напредњак и професор на Великој школи Андра Ђорђевић преузео је министарство правде, ректор Велике школе Димитрије Нешић постао је министар просвете и црквених дела, академик Сима Лозанић преузео је ресор министра народне привреде, министарство финансија је предводио напредњак Чедомиљ Мијатовић, министар војни је био Милован С. Павловић и министар грађевина Стеван Здравковић.⁹⁵ Док су либерали и напредњаци с великим одушевљењем поздравили образовање Симићевог кабинета, радикали су промену Владе у јавности представили „као неуставну и непарламентарну“. У штампи радикали су оштро нападали Симићев кабинет, истичући да „нови кабинет има да изврши улогу црнца, за коју се није хтела примити ни једна српска странка, да би му се после могло рећи: црнац је своју улогу свршио, сад може ићи“.⁹⁶ Истог дана када је Симићев кабинет образован, објављен је указ о распуштању Скупштине у којој су радикали имали апсолутну већину. Влада је распустила Скупштину под изговором да не може да ради са старим скупштинским сазивом, јер тобож није имала довољно времена да се упозна са законским предлозима које је бивша влада поднела Скупштини. Нову Владу радикалски посланици су у Скупштини дочекали на нож. Председник Владе Ђорђе Симић је 24. јануара 1894. године нови кабинет представио Скупштини и прочитао декларацију, у којој је истакао да „нова Влада, стојећи изван партија, стараће се да поштовањем Устава и закона и помирљивим и предусретљивим понашањем према свима партијама у земљи, а коректним и лојалним држањем према страним државама, осигура нашој свима подједнакој драгој Отаџбини /.../ правилан државни развитак“. Након што је прочитао текст декларације, Симић је требало да прочита и краљев указ о закључењу рада Скупштине. Међутим, радикалски посланици су уз велики жагор и негодовање спречили Симића да прочита краљев указ. Председник Скупштине Димитрије Катић дао је реч Ристи Поповићу, који је требало на основу одлуке радикалског скупштинског клуба да изјави неповерење Влади. Видно узнемирен, Симић је оставио краљев указ на столу председника Скупштине и заједно с министрима напустио Скупштину. Тек пошто је Риста Поповић завршио свој говор у коме је осудио Симићеву Владу као непарламентарну прочитан је указ о закључењу Скупштине.⁹⁷ Радикалска опозиција је свим

⁹⁵ Р. Љушић, *нав. дело*, 177; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 246.

⁹⁶ И. Пржић, *Прва влада Ђорђа Симића*, Српски књижевни гласник, књ. XIII (1924) 125.

⁹⁷ АС, Ђ. Симић, *Моје министровање*, Акта, књ. III, 369–371; И. Пржић, *нав. дело*, 126; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 247; А. Столић, *нав. дело*, 164–165.

средствима отпочела агитацију не само против Симићеве Владе, већ и против краља Милана, за кога се говорило да ће укинути Устав из 1888. године и завести лични режим. Симић истиче да је „бесомучно писање“ радикалске штампе против краља Милана изазивало „неодољиву мржњу“ и одбојност краља Александра према радикалима. Краљ Александар је у више наврата говорио председнику Ђорђу Симићу да су „радикали сви без разлике неваљали /.../ и да он никад више неће с њима да ради и да ће пре приступити насилним мерама и гажењу Устава, него што ће се обратити поново радикалима“. Симић је настојао да ублажи краљево нерасположење према радикалима, истичући да и међу њима има добрих и поштених људи, који ће му једног дана затребати и да је Радикална странка најјача политичка партија у земљи, која се не може лако „саломити и да би било мудрије дејствовати према њој са штедњом...“⁹⁸ Симићева идеја о измирењу и уједињењу свих партија показала се немогућом.⁹⁹

Једна од првих мера Симићеве Владе била је ослобађање оптужених либерала. Судски процес против оптужених либералних министара прекинут је краљевим указом од 28. јануара 1894. године. Користећи уставна овлашћења, краљ је амнестирао све оптужене либерале. Краљев указ о амнестији потписао је министар правде Андра Ђорђевић. Потез Симићеве владе је био противан Уставу, јер је владар могао само на предлог Скупштине да помилује осуђене ministre.¹⁰⁰ У свом *Дневнику* Никола Крстић је записао да „корак овај владин, ово њено дело, било је некоректно, противно је законима и Уставу. За тужене ministre има нарочити Закон да осуђене краљ може помиловати само на предлог Скупштине.“¹⁰¹ Упркос прокламованим принципима помирљи-

⁹⁸ АС, Ђ. Симић, Моје министровање, Акта, књ. III, 380–381; Пера Тодоровић наводи да му је Чедомиљ Мијатовић неколико дана пре оставке Симићеве владе говорио да краљ Александар „неће више радикале ни мртав ни жив. Пре ће пристати да и он абдицира као отац му, али радикале више неће. То јест, он ће прво да се бије, ако буде буне он ће крваво да је угуши; ако треба укинути Устав он ће да га укине, само радикале никако неће...“ (П. Тодоровић, *Дневник*, 164).

⁹⁹ Јован Авакумовић наводи да му је Симић једном приликом рекао да је прихватио функцију председника Владе „само зато да измири и уједини све три завађене политичке странке (Либералну, Радикалну и Напредњачку) и кад то буде успео, онда ће спокојно напустити министарски положај“. (Ј. Авакумовић, *нав. дело*, 368).

¹⁰⁰ *Српске новине*, бр. 11 (16/28. јануар 1894); С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 160.

¹⁰¹ Н. Крстић, *нав. дело*, 177.

ности и законитости, Симићева Влада је започела са променама радикалских чиновника на свим нивоима државне службе. Иако је Симић тврдио да је промена чиновника у почетку обављана селективно, тј. да су из службе отпуштени само непоуздани чиновници, у пракси се показало да је у кратком року из државне службе отпуштен већи број радикалских чиновника. Симић се жалио да су радикалски чиновници отпуштани на наваљивање краља Милана, „у кога је сваким даном све јаче и јаче избијала на видик неодољива мржња према свему што се називало радикал“. У министарству иностраних дела, које је Симић водио, није отпуштен ниједан чиновник. Симић је чак хвалио радикалске шефове одељења у министарству финансија са којима је једно време радио (Стојана Протића, Ацу Миловановића, Ђорђа А. Ненадовића, Саву Кукића, Лазара Пачуа и Мику Поповића) као поштене и савесне чиновнике. Чедомиљ Мијатовић који је преузео министарство финансија од Симића, није могао да издржи притисак краља и отпустио је прву четворицу радикалских чиновника, док је Мика Поповић поднео оставку.¹⁰² Обојица краљева су замерали Симићу и министру финансија Чедомиљу Мијатовићу да нису довољно енергични у борби против радикала. Убрзо је дошло да афере око склапања зајма у Француској, када је министар финансија Мијатовић без знања краља молио Русију да утиче на своје савезнике Французе, да Србији одобре што повољнији кредит. Ово писмо је доспело у руке радикала који су га објавили у свом листу *Одјек*. Садржај писма је разљутио краља Александра, који је примио моменталну оставку Владе.¹⁰³

Мандат за састав нове владе добио је дотадашњи министар унутрашњих дела Светомир Николајевић. Већина министара из претходне владе је ушла и у Николајевићев кабинет.¹⁰⁴ За време мандата Владе оба

¹⁰² АС, Ђ. Симић, Моје министровање, Акта, књ. III, 374; А. Столић, *нав. дело*, 166; И. Пржић, *нав. дело*, 127–128; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 249.

¹⁰³ Р. Љушић, *нав. дело*, 175–176; С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 161.

¹⁰⁴ Николајевићева влада је била на власти од 2. априла до 27. октобра 1894. године. Ова влада је попут претходне била састављена од либерала и напредњака, који нису били водеће партијске личности, већ мање познати људи. Поред Николајевића, који је осим функције председника Владе узео и ресор министарства унутрашњих дела, у Владу су ушли Сима Лозанић као министар иностраних дела, Андра Ђорђевић је преузео ресор министарства просвете и црквених дела, министар правде је постао Јеврем Андоновић, министар финансија Вукашин Петровић, министарство грађевина је предводио Стеван

краља су наставила са јачањем права круне, тј. да се мешају у рад извршне власти и да успостављају јачу контролу над Народном скупштином. Указом од 29. априла 1894. године краљ је суспендовао законе из 1891. и 1892. године, којима је његовим родитељима било забрањено да се врате у земљу до његовог пунолетства.¹⁰⁵ Указом се нису могли укинути Закони који су прошли скупштинску процедуру, већ је за њихово укидање било потребно да Скупштина донесе нови закон. То је био неуставан акт, јер указ није могао бити старији од закона, тј. он је нижи правни акт од закона. Касациони суд је већином гласова на седници од 17. маја 1894. године донео одлуку да се указом од 29. априла нису могли укинути Закони о краљевим родитељима.¹⁰⁶ На све начине власт је покушавала да натера судије да гласају за краљев указ. Министар правде Јеврем Андоновић је био толико сигуран у повољан исход одлуке Касационог суда да је чак и краља уверавао да ће „суд усвојити указ као Закон“. Пред само гласање полиција је ухапсила судију Касационог суда Ђорђа Новаковића, за кога се претпостављало да неће гласати за указ, јер је по политичком опредељењу био радикал. Против указа гласале су следеће судије: Димитрије Радовић, председник суда, Ђорђе Симић, Васа Манојловић, Милутин Марковић, Коста Гребенаровић, Стеван Петковић, Паја Јанковић и Светозар Јањић.¹⁰⁷

После одлуке Касационог суда, Николајевићева влада је била у великој дилеми да ли да опозове указ од 29. априла или да смени судије Касационог суда. Било је очигледно да је Устав из 1888. године био главна сметња даљем јачању краљевске власти. Крајем априла 1894. године краљ је дефинитивно донео одлуку о укидању Устава.¹⁰⁸ Чебинчева афера је

Здравковић, министар војни је био Милован С. Павловић и министар народне привреде Лазар Р. Јовановић (С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 250; Р. Љушић, *нав. дело*, 179).

¹⁰⁵ *Српске новине*, бр. 85 (17/29. април 1894); С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 251; С. Рајић, *Неутралне владе*, 135; иста, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 161.

¹⁰⁶ АСАНУ, бр. 14556/10, Заоставштина Драгослава Страњаковића, куцани текст, 8; С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 252.

¹⁰⁷ Н. Крстић, *нав. дело*, 192–193.

¹⁰⁸ Јован Авакумовић наводи да му је краљ Александар у разговору од 27. априла 1894. године рекао да ће у интересу земље и престола укинути Устав из 1888. године и „путем октроисања, вратити важност Уставу од 1869. године. /.../ За извршење тога нећу да тражим потпис министара, извршићу то сам, на основу моје краљевске власти.“ (Ј. Авакумовић, *нав. дело*, 374).

само убрзала извршење те одлуке.¹⁰⁹ Један од оптужених радикала Аца Станојевић замолио је Милована Миловановића да га као адвокат заступа на суду. Миловановић је у одбрани Аце Станојевића истакао да Станојевић није учинио никакво кривично дело и да је Михаило Чебинац убачени агент-провокатор, како би се похапсили виђенији радикали и обезглавила Радикална странка. Оптужио је режим да је искористио ову аферу за укидање Устава. „Сваки реакционарни наступ у Србији“, истиче Миловановић, „имао је по неку своју велеиздајничку аферу. Државни удар од 21. маја држао се старе, већ утврђене и опробане рутине, о којој се данас суди.“¹¹⁰ По свему судећи, Чебинчева афера је послужила режиму као изговор за државни удар и ликвидирање и онако сужених грађанских и политичких слобода. Устав из 1888. године суспендован је 21. маја 1894. године, а на снагу враћен стари Устав из 1869. године. Укидањем Устава политичка моћ Радикалне странке знатно је опала, будући да помоћу скупштинске већине више није могла да руководи политиком земље. Либерали и напредњаци су имали разлога да буду задовољни, јер им је стари Устав омогућавао да уз помоћ круне дођу на власт иако нису имали већину у народу.¹¹¹ Државни удар је прошао мирно, без протеста.¹¹² Слободан Јовановић наводи да је Београд дан по укидању Устава био миран, док је „унутрашњост клицала, али не против,

¹⁰⁹ Михаило Чебинац привредник из Краљева ухапшен је под оптужбом да је карађорђевићевац и да је заједно с неколицином завереника припремао заверу против краља Александра Обреновића. Поред Чебинца ухапшени су и многи виђенији радикали, попут Ранка Тајсића народног посланика, Алексе Жујовића из Космаја, Косте Таушановића, Добросава Ружића, Аце Станојевића, Симе Ђаковића, секретара окружног одбора у Крагујевцу. Истражне власти су на основу заплених писама теретиле оптужене да су били у вези са Петром Карађорђевићем и да су припремали устанак у намери да свргну с власти династију Обреновић. Детаљније о овоме: С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 267–273; П. П. Михајловић, *Дневници*, прир. Ј. Милановић, Београд 2010, 323–324; В. Казимировић, *нав. дело*, 536–537.

¹¹⁰ АС, Хартије Милована Миловановића, несређена грађа, Одбрана Аце Станојевића за дело велеиздајничког преврата у Чебинчевој афери 1894. године.

¹¹¹ А. Столић, *нав. дело*, 174.

¹¹² Никола Крстић наводи да су након укидања Устава уследили телеграми захвалности краљу што је укинуо Устав. „У Београд долазе многе депутације краљу да му благодаре што је укинуо Устав и у „Српским новинама“ излазе адресе благодарности. Ово је у најмању руку чудновата појава! Од народа одузимају се политичка права и народ за то изјављује благодарност!“ (Н. Крстић, *нав. дело*, 211; С. Рајић, *Краљ Александар*, 122).

него за укидање Устава“. Чињеница да се сем радикала нико није побунио против укидања Устава била је доказ да код просечног становника Србије није постојала свест о уставности и законитости и да је многим било доста радикалске политичке превласти, па су хтели да пробају „другачији режим у коме ће се више мислити на државне, а мање на страначке потребе“. У борби за уставност, истиче Слободан Јовановић, Радикална странка није имала подршку политички образованог народа, већ необразованог сељаштва, које се бунило против „полицијских власти, али није разумело значај уставности“.¹¹³

С таквом свешћу четворогодишња парламентарна владавина била је осуђена на неуспех. Повратком на ранији највиши правни акт из 1869. године, Круна је насилним путем „преокренула ствари у своју корист, правдајући се“ да Радикална странка за време четворогодишње владавине није успела да утврди парламентарни систем и „обезбеди поштовање Устава и Закона“.¹¹⁴

¹¹³ С. Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, књ. 1, 255–256.

¹¹⁴ С. Рајић, *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894)*, 164.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Архиви – Archives

Архив Србије [Arhiv Srbije]

- Лични фонд Јована Авакумовића [*Lični fond Jovana Avakumovića*]
- Фонд поклони и откупи АС, ПО [*Fond pokloni i otkupi*]
- Фонд Николе Пашића [*Fond Nikole Pašića*]
- Војислав Јовановић Марамбо, несређена грађа [*Vojislav Jovanović Marambo, nesređena građa*]
- Хартије Милована Миловановића, несређена грађа [*Hartije Milovana Milovanovića, nesređena građa*]
- Борђе Симић, Моје министровање [*Đorđe Simić, Moje ministrovanje*]
- Борђе Симић, Акта моје дипломатске службе [*Đorđe Simić, Akta moje diplomatske službe*]

Архив Српске академије наука и уметности [Arhiv Srpske akademije nauka i umetnosti]

- Заоставштина Драгослава Страњаковића [*Zaostavština Dragoslava Stranjakovića*]
- Фонд Јована Ристића [*Fond Jovana Ristića*]
- Заоставштина Наталије Обреновић [*Zaostavština Natalije Obrenović*]
- Дневник Милана Ђ. Милићевића [*Dnevnik Milana Đ. Milićevića*]
- Записник клуба Радикалне странке у Скупштини за 1893. годину [*Zapisnik kluba Radikalne stranke u Skupštini za 1893. godinu*]

Рукописно одељење Народне библиотеке Србије [Rukopisno odeljenje Narodne biblioteke Srbije]

- Записи Саве Грујића [*Zapisi Save Grujića*]

Извори – Primary Sources

- Авакумовић Ј., *Мемоари*, прир. С. Турлаков, Сремски Карловци–Нови Сад 2008. [*Avakumović J., Memoari, prir. S. Turlakov, Sremski Karlovci–Novi Sad 2008*]
- Жујовић Ј., *Дневник*, књ. 1, прир. Д. Тодоровић, Београд 1983. [*Žujović J., Dnevnik, knj. 1, prir. D. Todorović, Beograd 1983*]
- Крстић Н., *Дневник. Јавни живот*, књ. 4, прир. М. Јагодић, Београд 2007. [*Krstić N., Dnevnik. Javni život, knj. 4, prir. M. Jagodić, Beograd 2007*]
- Мале А., *Дневник са српског двора 1892–1894*, прир. Љ. Марковић, Београд 1999. [*Male A., Dnevnik sa srpskog dvora 1892–1894, prir. Lj. Marković, Beograd 1999*]
- Миленковић Т. Ј., *Дневник*, књ. 1, прир. Ж. Алексић, Београд 2000. [*Milenković T. J., Dnevnik, knj. 1, prir. Ž. Aleksić, Beograd 2000*]

- Михајловић П. П., *Дневници*, прир. Ј. Милановић, Београд 2010. [Mihajlović P. P., *Dnevници*, прир. Ј. Milanović, Београд 2010]
- Народна скупштина. *Службени лист о раду Српске Народне скупштине. Сазив за 1893. годину*, Београд 1894. [Narodna skupština. *Službeni list o radu Srpske Narodne skupštine. Saziv za 1893. godinu*, Београд 1894]
- Петровић Б., *Јован Ристић, биографске и мемоарске белешке*, Београд 1912. [Petrović B., *Jovan Ristić, biografske i memoarske beleške*, Београд 1912]
- Тодоровић П., *Дневник*, прир. Л. Перовић, Београд 1990. [Todorović P., *Dnevnik*, прир. L. Perović, Београд 1990]
- Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835–1941)*, Београд 1988. [Ustavi i vlade Kneževine Srbije, Kraljevine Srbije, Kraljevine SHS i Kraljevine Jugoslavije (1835–1941), Београд 1988]

Новине – Press

- Браник* [Branik]
Одјек [Odjek]
Политика [Politika]
Слобода [Sloboda]
Српска застава [Srpska zastava]
Српске новине [Srpske novine]

Литература – Secondary Works

- Веснић Р., *Др Миленко Веснић. Грансењер српске дипломатије*, Београд 2008. [Vesnić R., *Dr Milenko Vesnić. Gransenjer srpske diplomatije*, Београд 2008]
- Војводић М., *Прва и друга влада Николе Пашића (1891–1892)*, Никола Пашић – живот и дело : зборник радова, Београд 1997 109-131 [Vojvodić M., *Prva i druga vlada Nikole Pašića (1891–1892)*, Nikola Pašić – život i delo : zbornik radova, Београд 1997 109-131].
- Живановић Ж., *Политичка историја Србије у другој половини 19. века*, књ.3, Београд 1924. [Živanović Ž., *Politička istorija Srbije u drugoj polovini 19. veka*, књ.3, Београд 1924]
- Јездић К. Д., *Стојан Д. Рибарац. Политичар и државник*, Београд 1928. [Jezdić K. D., *Stojan D. Ribarac. Političar i državnik*, Београд 1928]
- Јовановић С., *Влада Милана Обреновића*, књ.2, Београд 1990. [Jovanović S., *Vlada Milana Obrenovića*, књ.2, Београд 1990]
- Јовановић С., *Влада Александра Обреновића*, књ.1, Београд 1990. [Jovanović S., *Vlada Aleksandra Obrenovića*, књ.1, Београд 1990]
- Јовановић С., *Наше уставно питање у XIX веку*, Српски књижевни гласник, књ. XIV (1905) 584–594 [Jovanović S., *Naše ustavno pitanje u XIX veku*, Srpski književni glasnik, књ. XIV (1905) 584–594]

- Јовичић М., *Лексикон српске уставности 1804–1918*, Београд 1999. [Jovičić M., *Leksikon srpske ustavnosti 1804–1918*, Beograd 1999]
- Казиминовић В., Никола Пашић и његово доба 1845–1926, књ.1, Београд 1990. [Kazimirović V., Nikola Pašić i njegovo doba 1845–1926, knj.1, Beograd 1990]
- Љушић Р., *Владе Србије 1805–2005*, Београд 2005. [Ljušić R., *Vlade Srbije 1805–2005*, Beograd 2005]
- Мајданац Б., *Народна Скупштина. Од обичајне установе до савременог парламента 1804–2004. године*, Београд 2004. [Majdanac B., *Narodna Skupština. Od običajne ustanove do savremenog parlamenta 1804–2004. godine*, Beograd 2004]
- Маријан В., *Влада Јована Ђ. Авакумовића. Покушај сузбијања радикализма у Србији крајем XIX века*, Београд 1996. [Marijan V., *Vlada Jovana Đ. Avakumovića. Pokušaj suzbijanja radikalizma u Srbiji krajem XIX veka*, Beograd 1996]
- Милошевић Р., *Државни удар озго. Први април 1893, свргнуће крњег краљевског Намесништва*, Београд 1936. [Milošević R., *Državni udar ozgo. Prvi april 1893, svrgnuće krnjeg kraljevskog Namesništva*, Beograd 1936]
- Митриновић Ч., М. Н. Брашић, *Југословенске Народне скупштине и Сабори*, Београд 1939. [Mitrinović Č., M. N. Brašić, *Jugoslovenske Narodne skupštine i Sabori*, Beograd 1939]
- Никола Пашић у *Народној скупштини*, књ.2, прир. Л. Перовић, Београд 1997. [Nikola Pašić u *Narodnoj skupštini*, knj.2, prir. L. Perović, Beograd 1997]
- Новаковић С., Двадесет година уставне политике у Србији 1883–1903, С. Новаковић, Радови мемоарског карактера, прир. М. Војводић, Београд 2007. [Novaković S., Dvadeset godina ustavne politike u Srbiji 1883–1903, S. Novaković, Radovi memoarskog karaktera, prir. M. Vojvodić, Beograd 2007]
- Пироћанац М., *Белешке*, прир. С. Рајић, Београд 2004. [Piroćanac M., *Beleške*, prir. S. Rajić, Beograd 2004]
- Плазинић Р., *Крвави Горачић 1893. Насиља либералног режима названо „зулумћарство“ и невинне радикалске жртве*, Пашић : илустровани радикални алманах. Грађа за педесетогодишњу историју Народне радикалне странке и политичку историју Србије, књ. 3, прир. Д. Мил. Шијачки, Београд (1926) 52–56 [Plazinić R., *Krvavi Goračić 1893. Nasilja liberalnog režima nazvano „zulumčarstvo“ i nevine radikalske žrtve*, Pašić : ilustrovani radikalni almanah. Građa za pedesetogodišnju istoriju Narodne radikalne stranke i političku istoriju Srbije, knj. 3, prir. D. Mil. Šijački, Beograd (1926) 52–56]
- Поповић-Обрадовић О., *Парламентаризам у Србију 1903–1914. године*, Београд 2008. [Popović-Obradović O., *Parlamentarizam u Srbiju 1903–1914. godine*, Beograd 2008]
- Пржић И., *Прва влада Ђорђа Симића*, Српски књижевни гласник, Н.С., књ. XIII (1924) 49–60 [Pržić I., *Prva vlada Đorđa Simića*, Srpski književni glasnik, N.S., knj. XIII (1924) 49–60]
- Рајић С., *Краљ Александар. Владар на прелазу векова сукобљени светови*, Београд 2011. [Rajić S., *Kralj Aleksandar. Vladar na prelazu vekova sukobljeni svetovi*, Beograd 2011]

- Рајић С., *Неутралне владе у краљевини Србији (1893–1900)*, Српске студије 1 (2010) 127–155 [Rajić S., *Neutralne vlade u kraljevini Srbiji (1893–1900)*, Srpske studije 1 (2010) 127–155]
- Рајић С., *Примена парламентаризма у Србији (1889–1894). Проблеми и посебности политичког развоја*, Београдски историјски гласник 1 (2010) 137–165 [Rajić S., *Primena parlamentarizma u Srbiji (1889–1894). Problemi i posebnosti političkog razvitka*, Beogradski istorijski glasnik 1 (2010) 137–165]
- Ристић Ј., *Први април 1893. године у Београду*, Политика, бр.9570 (18, 19, 20. и 21. јануар 1935) [Ristić J., *Prvi april 1893. godine u Beogradu*, Politika, br.9570 (18, 19, 20. i 21. januar 1935)]
- Гувернадурство генерала Јована Мишковића 1890–1893. године*, прир. С. Рајић, Мешовита грађа (Miscellanea), књ. XXX (2009) 97–118 [Guvernadurstvo generala Jovana Miškovića 1890–1893. godine, prir. S. Rajić, Mešovita građa (Miscellanea), knj. XXX (2009) 97–118]
- Ристић Љ. П., *Велика Британија и Србија (1889–1903)*, Београд 2007, докторска дисертација одбрањена на Филозофском факултету у Београду 2007. [Ristić Lj. P., *Velika Britanija i Srbija (1889–1903)*, Beograd 2007, doktorska disertacija odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2007]
- Станковић Ђ., *Сто говора Николе Пашића. Већина говорништва државника*, књ.1, Београд 2007. [Stanković Đ., *Sto govora Nikole Pašića. Veština govornišтва državnika*, knj.1, Beograd 2007]
- Столић А., *Ђорђе Симић. Последњи српски дипломата XIX века*, Београд 2003. [Stolić A., *Đorđe Simić. Poslednji srpski diplomat XIX veka*, Beograd 2003]
- Тодоровић Д., *Горачићка buna 1893. Слободарске борбе Драгачева у XIX веку*, Чачак 1965. [Todorović D., *Goračićka buna 1893. Slobodarske borbe Dragacheva u XIX veku*, Čačak 1965]

Miroslav D. Pešić
Božica B. Mladenović

**THE CRISIS OF THE PARLIAMENTARY SYSTEM
IN THE KINGDOM OF SERBIA FROM 1892 TO 1894**

Summary

After the adoption of the Constitution in 1888, King Milan abdicated and ceded the throne to his minor son Aleksandar. During the reign of the Governorship, the time of the abstinent political activities of the crown started, which led to the introduction of the parliamentary regime and enabled the Radical Party to come to power. However, the respect for the rule of the parliamentary majority lasted for a very short time, only three and a half years. After the resignation of Pašić's government and the making of the minority liberal government in August 1892, the period of unstable constitutionality started, followed by the young monarch's wishes to empower the rights of the crown as much as he could. In order to weaken the Radical Party, the crown started the fight against parliamentarism, which, in practice, showed clear intentions to limit its rights. The hard fight between radicals and rulers pushed both sides to total extremes – the King was pushed towards the introduction of his personal regime, and radicals were pushed towards the revolutionary declaration. The Constitution of 1888, which enabled the introduction of the parliamentary system, took effect for five years, until the second coup of King Aleksandar in 1894, which brought back to life the Constitution of 1869.

Keywords: parliamentarism, Radical Party, governorship, Nikola Pašić, King Aleksandar Obrenović.

Чланак примљен: 30. 03. 2017.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 02. 06. 2017.